

La participació infantil a Catalunya

Reflexions i propostes per potenciar-la

Consideracions del grup d'experts sobre participació infantil
convocat per la Secretaria d'Infància de la Generalitat de Catalunya

Organització

Generalitat de Catalunya
Departament d'Acció Social i Ciutadania
Secretaria d'Infància i Adolescència

**Observatori
dels drets
de la Infància**

Coordinació:

diomira
INFÀNCIA, ADOLESCÈNCIA I JOVENTUT

BARCELONA, setembre del 2009

ÍNDEX

La participació social dels infants	3
El dret a participar dels infants.....	3
Incorporar la perspectiva de la infància	3
Què entenem per participació social?	4
Perspectives de la participació infantil	5
El rol de l'adult davant la participació infantil	5
Espais de participació dels infants i adolescents. Proximitat i quotidianitat.....	6
Cap al Consell nacional d'infància i adolescència a Catalunya (CNIAC).....	8
Fomentar una xarxa de participació infantil a Catalunya	8
Objectius bàsics del CNIAC	9
Aspectes rellevants a considerar	9
Potenciar la participació infantil. 10 consideracions a tenir en compte	10
Impuls dels consells de participació dels infants i els adolescents a Catalunya. Reptes i temes oberts	11
Annexos	12
Annex 1	13
Informe tècnic sobre experiencias de participación social efectiva de niños, niñas y adolescentes.....	13
Annex 2	16
El procés de creació del Consell Nacional de la Joventut de Catalunya (CNJC).	16
Integrants del grup d'experts sobre participació infantil ..	20
Referències bibliogràfiques i documentació	21
Bibliografia sobre participació	22

La participació social dels infants

El dret a participar dels infants

L'aprovació de la Convenció per l'Assemblea General de les Nacions Unides el 20 de novembre de 1989 suposa l'inici d'un nou període per a la infància, que deixa de ser considerada únicament com a subjecte de protecció i beneficència, per passar a ser reconegut el seu protagonisme social i els seus drets de ciutadania. L'estat espanyol va adoptar la Convenció a l'any següent, i Catalunya la va fer seva amb l'aprovació de la Resolució 194/III, de 7 de març de 1991, on es proclama, entre altres qüestions, l'interès superior de l'infant, i s'afirma la necessitat de fer conèixer aquests drets a la ciutadania en general.

La Convenció conté 54 articles que es basen en quatre pilars principals: la no discriminació, l'interès superior de l'infant, el dret a la vida i la perspectiva de la infància. Es tracta del primer tractat internacional específic sobre la infància que reconeix per primera vegada als infants drets socials, econòmics, culturals i polítics, és a dir, els reconeix com a ciutadans de ple dret. El caràcter vinculant de la Convenció, a més, la fa d'obligat compliment per als països que l'han ratificat –tots, excepte els Estats Units i Somàlia.

La Convenció és universal i indivisible i els drets que conté es reforcen mútuament. Per tant, són igual d'importants i d'obligat compliment tant els drets de supervivència com els de participació. A la Convenció els drets de participació són:

- el dret d'opinió (article 12)
- la llibertat d'expressió (article 13)
- la llibertat de pensament, de consciència i de religió (article 14)
- la llibertat d'associació (article 15)
- la protecció de la vida privada (article 16)
- el dret a una informació adequada (article 17)

Aquests drets requereixen el coneixement i respecte per part de la família, l'escola, els poders públics, dels mateixos infants i, en general, de tota la societat.

Les polítiques d'infància a la nostra societat s'han centrat històricament en la prevenció i la protecció dels infants i adolescents en situació de risc social, tanmateix des de l'Administració i la mateixa societat no s'ha promogut una millora substancial del compliment dels drets reconeguts a la Convenció de les Nacions Unides sobre els Drets de l'Infant, i sobretot aquells més relacionats amb la participació social dels infants i adolescents.

Cal, per tant, impulsar l'exercici dels drets personals o de participació dels infants i adolescents, entesos com a drets actius a diferència dels drets socials o de supervivència que són passius en tant que venen o han de venir donats.

Incorporar la perspectiva de la infància

És necessari tenir en compte la perspectiva de la infància i facilitar la seva participació en la presa de decisions. Per fer realitat el dret a la participació social dels infants i adolescents aquests han de poder exposar i gestionar les seves opinions,

necessitats i inquietuds respecte a aquells assumptes que els afecten, en reconeixement de la seva condició de ciutadania activa.

Massa sovint, quan es fa referència a la participació infantil es fa a través de la intermediació dels adults, i són aquests qui acostumen a gestionar les problemàtiques, els aspectes a tractar, els canals de participació, etc. En tant que ciutadans de ple dret que són, els infants i adolescents han de poder fer ús d'una participació real, activa i directa, sobretot pel que fa a aquells aspectes que els afecten directament.

Davant d'aquesta perspectiva esdevé necessari que els infants ja des de ben petits vagin interioritzant la cultura de la participació. Des de la família, l'escola, els espais d'educació no formal, els espais de lleure i els mitjans de comunicació s'ha de treballar perquè els nens i les nenes participin de la societat com a ciutadans de ple dret, i en el grau adequat en funció de la seva edat.

Què entenem per participació social?

És tot allò que fan els infants, de forma individual o col·lectiva, amb la intenció d'incidir, transformar la seva societat, el seu entorn, les seves relacions i les possibilitats de desenvolupament personal i col·lectiu. Per tant, tot allò que fa dels infants actors de la seva pròpia vida i de l'entorn.

Es poden distingir dues vessants de la participació infantil, tot considerant dues perspectives teòriques:

- a) aquella perspectiva que considera que els nens, nenes i adolescents participin en tot els processos d'un projecte conjuntament amb els adults (Hart, 1992; Gaitán, 2009).
- b) aquella tendència que considera que els infants i adolescents necessiten un espai per poder debatre les seves idees i opinions que no hi estiguin presents els adults, per després posteriorment poder compartir els punts de vista d'uns i altres (Alfageme, *et al.*, 2003; Liebel, 2008; Cussianovich *et al.*, 2001).

Des d'aquesta última posició, els infants articulen mecanismes de participació que s'haurien de tenir molt en compte: com es relacionen, com participen, com influeixen, etc.

També cal destacar i incloure a la nostra reflexió, el que els propis infants consideren que és la participació. Segons els participants a la II Audiència pública als nois i noies de Barcelona, *"participar és un dret a manifestar-se políticament i socialment sense que el fet de ser menors d'edat ens condicioni. És una activitat voluntària que prenem per pròpia iniciativa i amb el desig d'expressar les nostres pròpies idees. També sabem que implica responsabilitat i compromís. Participar és compartir, ajudar, ser solidari, comunicar-nos, arribar a acords comuns, treballar conjuntament amb altres, conèixer nova gent, intercanviar opinions i col·laborar en el teu entorn. Participar és tenir opinions, dir el que penses i ser escoltat. És també prendre part en la presa de decisions"*.

Perspectives de la participació infantil

En l'actualitat, si volem parlar de participació, hem de fer-ho integrant diferents perspectives. No únicament com a la definició d'un dret (no ho podem fer únicament com un dret), sinó també incloent les diferents implicacions socio-psico-político-educatives que té.

La participació dels infants ha estat, i és, un dels referents en el marc de les pedagogies actives. Aquestes han contribuït amb grans aportacions per la pràctica educativa que defensen la participació com a principi educatiu, com a valor que cal defensar i com a metodologia per afavorir el creixement personal i la construcció d'una comunitat; també és un principi de les teories de la psicologia del desenvolupament per considerar-lo ingredient clau del creixement personal i social (Novella, 2008). A la vegada, des de la perspectiva sociològica a partir de considerar els infants com a ciutadans de ple dret, apareix una nova construcció de la noció d'infància que fa que els infants passin de ser éssers invisibles a ser éssers capaços com diu Touraine (1999), fins i tot de generar veritables moviments socials.

Per tant, tal i com sosté Novella (2008), la participació dels infants s'ha d'entendre des de múltiples perspectives: com un dret reconegut, com un valor democràtic, com una eina formativa, com una metodologia de treball, com un principi que impulsa el desenvolupament i defineix el rol dels infants en la seva comunitat i les relacions personals, com una forma d'entendre i d'estar en el món, etcètera.

Aquestes múltiples perspectives de la participació es corresponen també als múltiples objectius de la participació social dels infants.

El rol de l'adult davant la participació infantil

Els adults, individualment i col·lectivament, hem de ser capaços d'escoltar i d'entendre el que diuen els infants i els adolescents, proporcionar diferents espais per facilitar l'exercici del dret a la participació social i respectar els seus temps i ritmes de participació. Per avançar en la participació social dels infants i adolescents es necessita promoure canvis de certes actituds dels adults, de forma prioritària, relacionats amb:

1. Considerar els nens, nenes i adolescents com actors socials actius i com a ciutadans del present, no només del futur.
2. Atorgar importància i entitat social a les activitats "petites" de la quotidianitat infantil que té potencial d'exercici pràctic com experiències de participació responsable.
3. Escoltar, entendre i acceptar la perspectiva dels nens, nenes i adolescents.
4. Afrontar, treballar i superar les resistències que origina la participació social dels infants i adolescents. Les experiències de participació que s'estan desenvolupant a l'actualitat mostren resultats positius, tant per a uns com per als altres.

Espais de participació dels infants i adolescents. Proximitat i quotidianitat

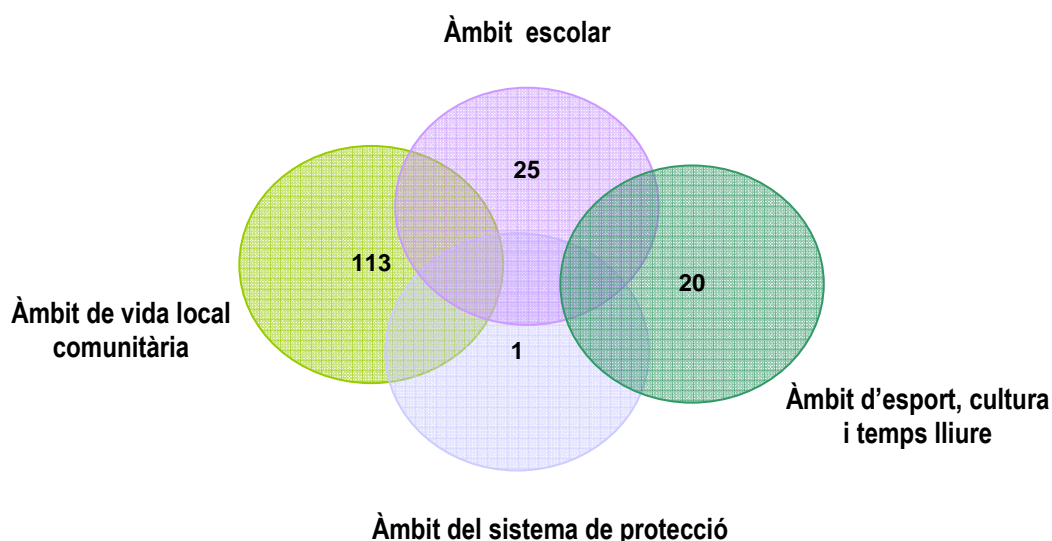
Infants i adolescents han de poder exercir responsabilitats i assumir compromisos envers el projecte col·lectiu en tots els espais socials en què intervenen. Les experiències participatives han de ser diferents i variades i amb diferents graus i intensitats, ja que mitjançant aquestes, els nois i les noies es vinculen a la comunitat, es comprometen amb aquesta i s'impliquen en la seva transformació, millorant la seva realitat més propera.

Per tant, la participació dels infants i adolescents ha de ser possible des de la proximitat i a la quotidianitat dels infants, als diferents entorns: família, escola, esplai-agrupament, activitats extraescolars, teixit associatiu, barri, mitjans de comunicació, Internet, etc. En cadascun d'aquests àmbits, l'infant participa i interactua amb adults i altres nois i noies. És en aquests espais, dels quals tots i totes formem part activa, on es va definint i construint el paper social de la infància i l'adolescència. Per tant, l'actitud de l'adult és fonamental per donar valor a aquesta col·laboració de l'infant i l'adolescent en coses concretes i significatives, de manera que la participació sigui real, impliqui compromís, corresponsabilitat i transformació de l'entorn.

Tal i com reclamen els nois i noies a les *Jornades Cap al Consell nacional d'infància i adolescència a Catalunya (2009)*, volen participar en més activitats (més sovint). Aquestes manifestacions són coherents amb els resultats de *l'Informe tècnic sobre experiències de participació social efectiva de nens, nenes i adolescents (principalment europees)* del professor Ferran Casas et al. (2008). en què s'ha observat que hi ha una important desproporció entre els programes de participació en els diferents contextos.

Existeixen moltes experiències de participació social en l'àmbit de la vida local comunitària promogudes per ajuntaments i institucions municipals. En contrast, a d'altres àmbits s'han identificat molts menys programes de participació social infantil, tal i com es pot observar al següent esquema:

Nombre de programes identificats per àmbits

Es fa necessari, doncs, potenciar la participació dels nens i nenes, vinculant les experiències municipals a la resta d'iniciatives dels altres àmbits.

Els propis nois i noies expliquen a les *Jornades Cap al Consell nacional d'infància i adolescència a Catalunya* que volen participar més en temes de la ciutat. Casas *et al.* (2008) han elaborat una tipologia de participació per activitats (veure taula adjunta a l'annex A), on es presenta una categorització de les accions concretes que realitzen els infants i adolescents extretes dels programes identificats, acompanyats d'alguns exemples que les il·lustren.

Cap al Consell nacional d'infància i adolescència a Catalunya (CNIAC)

La participació infantil s'ha de plantejar des de la transversalitat i la interinstitucionalitat. La transversalitat interpel·la totes les administracions, institucions, entitats i tota la comunitat, en general, per a la construcció d'una sensibilitat i responsabilitat social compartida (corresponsabilitat) vers el foment d'una participació dels infants i adolescents que sigui activa, perdurable, inclusiva i plural.

Cal treballar per la promoció dins el món local dels òrgans de participació de la infància i l'adolescència per tal de poder arribar a la constitució del Consell nacional d'infància i adolescència de Catalunya (CNIAC), tal com recull el Projecte de Llei dels drets i les oportunitats de la infància i l'adolescència, i de manera semblant a com ja fa dècades que existeix un Consell Nacional de la Joventut de Catalunya (CNJC).

Fomentar una xarxa de participació infantil a Catalunya

Promoure l'existència d'una xarxa de participació infantil a tot el territori català suposa tenir en compte diferents consideracions, algunes de les quals són les següents:

- Fomentar a l'àmbit local la **creació de plans locals d'Infància**, que contemplin la posada en marxa d'espais participatius per als infants i els adolescents. Si no, serà molt difícil crear i enfortir la participació local dels infants.
- Normalitzar als ajuntaments catalans la **creació de regidories d'Infància** que liderin unes autèntiques polítiques locals d'infància, que vetllin per la implementació dels plans locals d'Infància i que incorporin la perspectiva de la infància en tots els assumptes d'interès per aquest sector, tant aquells que s'impulsin des de l'administració pública com també a d'altres àmbits de la comunitat.
- **Fomentar l'associacionisme entre els infants i els adolescents.**
- En el marc global de potenciar la ciutadania activa dels infants, cal **donar a conèixer i aprofitar aquelles experiències i bones pràctiques que ja s'han portat a terme amb èxit**, com són els consells municipals d'infància, plenaris, audiències públiques, etc.
- **Reconèixer i aprofitar la tasca que venen desenvolupant les associacions d'educació en el lleure**, autèntiques escoles de participació democràtica per als infants i adolescents, amb una llarga trajectòria al nostre país.
- Contribuir a la **visualització de la infància i l'adolescència** a tots els àmbits i incentivar la sensibilització social envers els seus drets.

Objectius bàsics del CNIAC

En aquesta mateixa línia, la creació del CNIAC, que donarà protagonisme als nois i noies i facilitarà que aquests siguin els representants de la població infantil de Catalunya, suposa definir, en primer lloc, quins seran els seus objectius bàsics. Alguns d'ells els presentem tot seguit:

- **Impulsar l'associacionisme infantil** i, en general, la participació democràtica.
- **Fer de pont entre els infants i adolescents i els poders públics** per millorar la situació de la població infantil i adolescent.
- **Promoure les relacions, la coordinació i el dinamisme entre les entitats infantils** (associacions, consells locals d'infància, etc.).
- **Impulsar informes i estudis propis sobre matèries relacionades amb la infància i adolescència.** Afavorir especialment estudis d'impacte de les actuacions que es realitzin a favor de la participació infantil en els diversos àmbits.
- Projectar l'activitat pel que fa a la participació infantil a Catalunya en l'àmbit autonòmic, estatal i internacional.

Aspectes rellevants a considerar

Una vegada definits els objectius, s'haurien de tenir present alguns elements clau, l'elecció i definició dels quals donarà una direcció o una altra al CNIAC. Aquests aspectes fonamentals són els següents:

- Tant els consells locals d'infància com el CNIAC han de ser **entitats independents i autònomes de l'administració pública**, per així poder garantir la seva participació real i democràtica i no mediatitzada. Així mateix, cal garantir la **representativitat territorial i social** dels infants i adolescents en aquests espais. En aquest cas, el CNJC és un model a seguir en tant que entitat jurídicament autònoma de l'administració pública.
- Aclarir quin serà el **paper de suport i legitimació dels adults** tant a nivell de base com a nivell del funcionament del CNIAC. El paper ideal seria que els adults implicats actuessin com a intermediaris facilitadors de la participació i no pas com a instrumentalitzadors d'aquesta.
- Reflexionar sobre els diferents **grups d'edat que participaran al CNJAC**, en qualsevol cas serà important assegurar la representació dels infants de totes les edats.
- Tenir en compte quin serà el **paper de les famílies** en el procés d'afavorir la creació dels consells d'infants. Serà important promoure polítiques públiques envers les famílies que a la vegada orientin sobre la conveniència de facilitar espais de participació dels infants en l'àmbit familiar que impliqui el reconeixement dels infants i la seva assumpció de responsabilitats en les tasques familiars.

Potenciar la participació infantil. 10 consideracions a tenir en compte

Per promoure, facilitar i garantir la participació dels infants en el dia a dia, convé tenir clares algunes orientacions, com ara les següents:

1. Cal que les polítiques d'infància vehiculin experiències participatives dels infants i els adolescents en els diferents entorns en que hi són presents. Per passar de les bases legals a les accions concretes és convenient definir uns principis compartits que fonamentin aquestes experiències.
2. La participació dels infants i adolescents ha de ser real i efectiva, s'ha d'impulsar "amb" els infants i "en", "per" i "des dels" diferents entorns, a partir de realitats concretes que estan a l'abast. Ha d'implicar transformacions que es percebin i transcendeixin. Els nois i noies han de veure que la seva participació és real, es té en compte, que val la pena.
3. La participació ha de considerar-se una qüestió transversal i integral en el reconeixement dels drets de ciutadania d'infants i adolescents, i ha de comptar amb la coresponsabilitat dels diferents agents implicats (pares-mares, mestres, educadors en el lleure, infants, tècnics, polítics, teixit associatiu, mitjans de comunicació...). Les experiències participatives no han de definir-se de dalt a baix, sinó que han de donar-se de forma natural en les relacions on l'infant i l'adolescent estan implicats.
4. La participació ha de formar part de la quotidianitat dels infants i ha de sorgir de forma natural, motivada i lliurement assumida. Els nens i les nenes des que s'aixequen fins que se'n van a dormir haurien de prendre part activa en els temes que els afecten i han d'estar acompanyats en aquests processos per tal d'assumir responsabilitats i adquirir compromisos.
5. L'infant i adolescent ha de participar de múltiples i variades experiències participatives amb diferents graus d'intensitat i complexitat. Aquestes experiències faciliten la reflexió sobre el seu entorn i la forma de donar resposta a les qüestions que els afecten. En definitiva, calen espais que permetin múltiples oportunitats d'aprendre a participar bo i participant responsablement.
6. El protagonisme de l'infant mitjançant la participació suposa un grau d'enfortiment en l'acció, necessari per dotar-se de competències per al seu exercici i desenvolupant-les per arribar a l'autonomia compromesa.
7. Cal facilitar eines de participació també als infants més vulnerables o amb dificultats d'expressió. Això inclou la formació transversal perquè tots els infants i adolescents tinguin les mateixes oportunitats per poder participar i ampliar els espais de participació a diferents franges d'edat.
8. Cal normalitzar la presència dels infants i els adolescents als mitjans de comunicació i programar espais a la premsa, la ràdio, la televisió i Internet fets, produïts i realitzats per nens, nenes i adolescents.
9. Cal tenir en compte les tecnologies de la informació i la comunicació com a espais de relació i comunicació propers als infants i adolescents on poder fomentar i facilitar l'exercici de la seva ciutadania i la seva participació social.

10. Cal facilitar espais, debats i programes formatius adreçats als adults perquè aprenguin a tenir en compte als infants com a ciutadans d'avui.

L'infant que està immers en pràctiques participatives se sent reconegut i des d'aquí construeix la seva identitat que ha d'estar tenyida pel principi i els valors de la participació. En definitiva, els grans reptes de la participació són que aquesta sigui una experiència personal i col·lectiva que permeti a l'infant i l'adolescent implicar-se en projectes, mitjançant la paraula i l'acció compromesa que transformin des de la realitat més propera a la més llunyana.

Impuls dels consells de participació dels infants i els adolescents a Catalunya. Reptes i temes oberts

En el procés de potenciar la participació dels infants i els adolescents amb vistes a la creació de consells de participació territorials i del CNIAC caldrà tenir en compte algunes qüestions que caldrà continuar debatent i treballant, com ara:

- **Edats dels infants i adolescents** que participin al CNIAC i als consells territorials.
- De quina manera es garantirà la **necessària representativitat social i territorial** dels nens, nenes i adolescents de Catalunya al CNIAC? Com garantir la participació dels grups socials més desfavorits?
- Quins **canals d'interlocució** s'establiran per fer arribar les propostes del CNIAC a les administracions o organismes pertinents?
- Quin serà el **paper de l'adult** als consells? –si és que l'ha de tenir. És necessària la figura del dinamitzador? I de l'assessor? (jurídic/organitzatiu/administratiu).
- Com treballar la **sensibilització social** envers la participació dels infants i com fomentar aquesta participació als diferents àmbits en què intervé?
- Com **introduir dinàmiques autènticament participatives** en el funcionament dels centres educatius? I a d'altres àmbits on intervenen els infants?

Annexos

Annex 1

Informe técnico sobre experiencias de participación social efectiva de niños, niñas y adolescentes (principalmente europeas). 2008. (Extracte)

Casas, F., González, M., Montserrat, C., Navarro, D., Malo, S., Figuer, C. I, Bertran, I.

Annex 2

El procés de creació del Consell Nacional de la Joventut de Catalunya (CNJC). *Consell Nacional de la Joventut de Catalunya.*

Annex 1

Informe técnico sobre experiencias de participación social efectiva de niños, niñas y adolescentes

(principalmente europeas). 2008. (Extracte)

Casas, F., González, M., Montserrat, C., Navarro, D., Malo, S., Figuer, C. I., Bertran, I.

Accions protagonitzades pels nens, nenes i adolescents

Accions protagonitzades per nens/es, com a conseqüència del projecte	Forma d'execució (exemples)
Proposta per escrit de millores als espais urbans	Document aprovat que es lliura o s'envia a l'alcalde o al ple del consistori municipal
Proposta per escrit de millores en les polítiques d'infància d'un territori	Document aprovat, que es lliura o s'envia al Parlament, a un responsable del govern o a un síndic de greuges dels infants
Els infants prenen iniciativa de demanar conductes més cíviques als adults	Distribució de documents escrits a qui pugui contribuir a la millora del civisme. Exemples: <ul style="list-style-type: none">▪ Col·locació de cartells pròxims a les zones de joc▪ Distribució de notes a les bústies del barri▪ Col·locació d'avisos o "multes amables" als cotxes
Accions per millorar la convivència escolar	Grups de discussió/assembles a l'aula o al centre. <ul style="list-style-type: none">▪ Espais instituïts (Consells escolars)▪ Espais no instituïts, adoptats per a la participació
Facilitació dels intercanvis de punts de vista i propostes concretes d'actuació, pel seu debat	Treball grupal organitzat amb o sense adults: a l'escola, al centre de temps lliure, a la universitat, a televisions locals o a ràdios locals. Exemples: <ul style="list-style-type: none">▪ Creació d'espais radiofònics i radioaficionats▪ Organització de fòrums a Internet▪ Debats a televisions locals▪ Debats gravats en vídeo i penjats en una web▪ Organització d'espais interactius mitjançant tecnologies audiovisuals
Organització d'ajuda a d'altres nens i nenes	Treball grupal organitzat amb o sense adults: a l'escola, al centre de temps lliure, a l'ajuntament i a ONG. Exemples: <ul style="list-style-type: none">▪ Suport a immigrants▪ Suport quan hi ha dificultats d'aprenentatge▪ Suport davant esdeveniments traumàtics
Organització de trobades i d'espais d'intercanvi	Treball grupal organitzat amb o sense adults, a l'escola, al centre de temps lliure, a l'ajuntament o a ONG. Exemples: trobades internacionals, nacionals i locals

Formació en habilitats i competències	Treball grupal organitzat amb o sense adults: a l'escola, al centre de temps lliure, a l'ajuntament o a ONG. Exemples: <ul style="list-style-type: none"> ▪ Per desenvolupament de projectes ▪ De treball en grup ▪ Per participació democràtica ▪ De presa de decisions ▪ Per avaluació de resultats ▪ Per aprenentatge de tecnologies ▪ Per mediació de conflictes
Conscienciació, reivindicació i defensa de drets a la provisió i a la protecció infantil	Treball grupal organitzat amb o sense adults: a l'escola, al centre de temps lliure, a l'ajuntament o a ONG. Exemples: <ul style="list-style-type: none"> ▪ Prevenció de l'explotació infantil ▪ Nens i nenes treballadors ▪ Nens i nenes en zones de guerra ▪ Els nens i nenes de països subdesenvolupats
Conscienciació, reivindicació i defensa de drets civils de nens, nenes i adolescents	Treball grupal organitzat amb o sense adults: a l'escola, al centre de temps lliure, a l'ajuntament o a ONG. Exemples: <ul style="list-style-type: none"> ▪ Dret a ser consultat en temes que els afectin ▪ Dret de respecte a la pròpia opció o opinió ▪ Dret a la informació
Exercici de la participació democràtica formal mitjançant canals semblants als dels adults	Treball grupal promogut i facilitat per adults i per institucions formals: administracions públiques, escoles i ONG. Exemples: <ul style="list-style-type: none"> ▪ consistoris infantils ▪ parlaments infantils ▪ assemblees d'associacions infantils
Dinamització de la vida cívica, de la ciutadania responsable i del benestar col·lectiu	Treball grupal promogut i facilitat per adults i per institucions formals: administracions públiques, escoles i ONG. Exemples: <ul style="list-style-type: none"> ▪ Promoció de campanyes de millora de la vida en la ciutat ▪ Promoció d'iniciatives escolars implicades en la vida ciutadana
Organització i desenvolupament d'activitats culturals i de promoció de la cultura, amb participació infantil activa	Treball promogut i facilitat per adults, per institucions formals i per associacions infantils ja constituïdes, centres escolars; les AMPA i les ONG. Exemples: <ul style="list-style-type: none"> ▪ clubs infantils de teatre ▪ clubs infantils d'activitats amb mitjans audiovisuals ▪ promoció d'activitats lúdiques i festives
Organització i desenvolupament d'activitats esportives i de promoció de l'activitat física saludable, amb participació infantil activa	Treball promogut i facilitat per adults i per institucions formals, associacions infantils, centres escolars; les AMPA i les ONG. Exemples: <ul style="list-style-type: none"> ▪ clubs esportius infantils ▪ clubs excursionistes amb seccions infantils
Organització i desenvolupament d'activitats participatives familiars i intergeneracionals, amb protagonisme infantil	Treball promogut i facilitat per adults i per institucions formals, associacions infantils i juvenils, centres escolars; les AMPA; les ONG i associacions de jubilats. Exemples: <ul style="list-style-type: none"> ▪ activitats per millorar la comunicació intergeneracional ▪ activitats de col·laboració intergeneracional per la millora de coneixements i habilitats recíproca
Elaboració d'informes sobre la situació de la infància en entorns o territoris concrets, o de grups poblacionals específics, amb protagonisme infantil actiu	Treball grupal organitzat amb o sense adults; a l'escola; al centre de temps lliure; a l'ajuntament; en ONG i associacions infantils. Exemples: <ul style="list-style-type: none"> ▪ elaboració d'escrits analitzant i detallant situacions que afectin a grups de nens, nenes o adolescents ▪ divulgació de resultats

<p>Promoció i divulgació d'hàbits saludables, amb protagonisme infantil actiu</p>	<p>Treball grupal organitzat amb o sense adults: a l'escola; al centre de temps lliure; a l'ajuntament; a ONG i associacions infantils. Exemples:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ clubs esportius infantils ▪ difusió d'arguments per una conducta sana, des de la perspectiva infantil ▪ difusió d'arguments per convidar els demés a preservar un entorn saludable
<p>Activitats d'elaboració, formació i difusió del punt de vista dels nens, nenes i adolescents sobre temes del món actual</p>	<p>Treball grupal organitzat amb o sense adults: Elaboració i distribució de documents, manifestos, etc. i realització d'activitats</p>
<p>Exercici de la participació democràtica formal mitjançant canals compartits amb els adults</p>	<p>Treball grupal promogut i facilitat per adults i per institucions formals: des d'administracions públiques</p>

Annex 2

El procés de creació del Consell Nacional de la Joventut de Catalunya (CNJC).

Consell Nacional de la Joventut de Catalunya

Història del CNJC:

Cal buscar-ne els antecedents en dues estructures juvenils nascudes a la transició: el Consell de Forces Polítiques Juvenils i la Taula Coordinadora d'Entitats i Moviments de Joves (Taula de Joves). El 1977, durant el I Congrés de la Joventut de Catalunya, i arran d'una proposta de la Taula de Joves, es va plantejar la creació d'un organisme que aplegués les entitats juvenils catalanes. Per decret de la Generalitat de Catalunya, del 2 d'abril de 1979 es creà el Consell Nacional de la Joventut de Catalunya, dotat de personalitat jurídica pròpia, amb dues funcions bàsiques: coordinar les entitats i moviments juvenils i fer de pont entre el moviment associatiu juvenil i l'Administració en temes de política de joventut.

El CNJC va ser adscrit al Departament d'Ensenyament i Cultura de la Generalitat. El 1980 passà a dependre de la Direcció General de Joventut, creada aquell mateix any. Amb la llei 24/1998 es van modificar alguns punts del decret de creació, a fi de permetre una major representativitat i una major agilitat en el funcionament. L'activitat del CNJC reflecteix i alhora impulsa els grans eixos del moviment juvenil català a la fi del s. XX. La promoció de l'associacionisme i la participació, l'obertura als moviments i organismes internacionals, les lluites contra el racisme i a favor de l'objecció de consciència i de la supressió del servei militar han estat constants de la seva actuació.

Són fites importants, en l'àmbit català, el II Congrés de la Joventut de Catalunya (1988) i, pel que fa a projecció exterior, la participació en la creació del Consell de la Joventut d'Espanya (1984) (d'on posteriorment es va retirar) i l'ingrés com a membre de ple dret en el Fòrum Juvenil de les Comunitats Europees (YFEC) i el seu successor, el Fòrum Europeu de la Joventut (YFJ), organismes en els que ha desenvolupat tasques importants, fins al punt que els seus representants hi han exercit els càrrecs de president o vicepresident.

Extret de: CNJC (1984): Memòria dels 5 anys 1979-1984

La creació del Consell Nacional de la Joventut de Catalunya (CNJC) el 2 d'abril de 1979, i la seva primera Assemblea General, el 26 de gener de 1980, foren el fruit d'un llarg procés de coordinació de totes les associacions de joventut de Catalunya, iniciat l'any 1976.

Els anys 70 van suposar un increment notable en la vertebració del moviment juvenil de Catalunya. A part d'alguns moviments antics, com l'escoltisme, a principis de la dècada van aparèixer nous moviments i serveis de joventut, sobretot confessionals. A l'inici de la transició política (anys 75-77) van sortir a la llum pública els moviments juvenils polítics, i van anar augmentant i consolidant-se els moviments i serveis de joventut de diferent caràcter (estudiants barris populars, entitats culturals, etc.). Va ser un període de represa de la tradició associativa catalana, i un procés de normalització democràtica entre els joves.

Al març de 1976, una colla d'entitats es constituïen com a Taula Coordinadora d'Entitats i Moviments de Joventut, que posteriorment s'anomenà Taula de Joves de Catalunya. En formaven part, inicialment Minyons Escoltes i Guies Sant Jordi de Catalunya, Escoltes Catalans, Nois i Noies Escoltes (NINE), Servei de Colònies, Servei d'informació i promoció d'activitats juvenils (SIPAJ), Trobades de Joves de Montserrat, Pax Christi i la Vocalia de Joves de la Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona. Posteriorment s'hi afegiren d'altres entitats: Moviment d'Universitaris i Estudiants Cristians (MUEC), Organitzación Juvenil Española (OJE), Centre Marista d'Escoltes i Moviment Infantil i Juvenil d'Acció Catòlica (MIJAC).

Entre les manifestacions d'aquell període inicial cal esmentar la celebració del Congrés de la Joventut Catalana, convocat el maig de 1976 i acabat a la tardor de 1977, amb l'elaboració de la carta de la Joventut Catalana, document públic final sorgit del Congrés.

Al Congrés l'acompanyaren l'inici de les relacions amb l'administració, aleshores "Delegación Provincial de la Juventud", que compregué la importància de donar suport a les Associacions reals, sobretot tenint en compte l'evidència dels canvis polítics que s'estaven produint al País. La Taula de Joves de Catalunya jugà un paper important de cara a agilitzar el procés de posar al servei de tota la joventut les instal·lacions i el patrimoni de l'antiga "Delegación Nacional de la Juventud", així com obrir les portes de les associacions de cara a què aquestes poguessin tenir accés a les subvencions que en aquella època es podien obtenir.

Paral·lelament es crearen una colla de coordinadores d'entitats juvenils de caràcter local, les anomenades Taula de Joves de Barcelona, Sabadell, El Prat de Llobregat, etc., que també s'incorporaren en consells locals de joventut (en algunes ciutats) i a la Taula de Joves de Catalunya només hi restaren les taules de joves de Barcelona, Tarragona, Lleida i Girona, coincidint amb les províncies. L'acceptació de l'estructura provincial com a marc de funcionament imposada pel realisme del manteniment en el futur d'aquesta estructura per l'administració de l'Estat, i l'entrada d'algunes associacions amb un passat poc nacionalista i fins i tot molt relacionades amb l'antiga administració, provocà un cert trencament dintre de la Taula, que donà lloc al començament d'una nova època. Alguns semblaven no entendre que calia obrir la Taula a totes les Associacions, independentment del seu passat o la seva ideologia, perquè era l'única manera de fer-ne de veritat l'organisme que aglutinés a tota la joventut associada en front de l'administració i que aquesta li donés un protagonisme real en la gestió dels afers d'interès comú.

Paral·lelament a la creació de la Taula de Joves de Catalunya, va néixer la Coordinadora de Forces Polítiques Juvenils de Catalunya, on s'aplegaren totes les organitzacions juvenils de l'ampli ventall polític. Cal dir que hi hagué en aquell moment una proliferació de partits polítics en formació, la qual cosa va fer que a la Coordinadora s'hi apuntessin fins a disset organitzacions, que a la llarga o bé es van fusionar entre elles o bé van desaparèixer.

Al desembre de 1977 s'acorda la creació d'una Comissió Mixta, formada per cinc representants de la Taula de Joves de Catalunya i cinc representants de la Coordinadora de Forces Polítiques Juvenils. L'objectiu és el de negociar uns estatus del Consell Nacional de la Joventut de Catalunya i mantenir els contactes amb la Direcció General de Joventut de la Generalitat de Catalunya per aconseguir el reconeixement del futur Consell. Els pressupostos bàsics de la Comissió Mixta són dos: la necessitat d'oferir un projecte de Consell Nacional de la Joventut que satisfaci a tothom i del qual ningú se'n senti exclòs, i el propòsit de treballar buscant el consens. Els participants en la Comissió Mixta són els cinc membres del Secretariat de la Taula de Joves i un representant de cada una de les següents organitzacions: Joventut Centrista, Joventut Comunista, Joventut Nacionalista i les dues organitzacions socialistes que estaven en procés

d'unitat (Moviment de Joventut Socialista i Federació Catalana de les Joventuts Socialistes d'Espanya).

Els treballs de la Comissió Mixta culminen amb la creació del Consell Nacional de la Joventut de Catalunya, per Decret de 2 d'abril de 1979, signat pel President de la Generalitat, Molt Honorable Senyor Josep Tarradellas i Joan. Pocs dies després el Conseller d'Ensenyament i Cultura, Honorable Senyor Pi-Sunyer i Bayó, nomenava la Comissió Gestora del CNJC, que havia d'elaborar i proposar les Normes de funcionament intern del Consell i convocar la primera Assemblea General.

El novembre de 1979 s'aprovaven les esmentades Normes, per ordre del Conseller d'Ensenyament i Cultura, i el 26 de gener de 1980 es celebrà la primera Assemblea General del Consell Nacional de Joventut. En aquesta Assemblea, va elegir-se el primer Secretariat i va definir-se el programa o línies generals d'actuació futura del Consell. L'acte de cloenda va fer-se al Palau de la Generalitat on el President Tarradellas va rebre els participants.

Integrants del grup d'experts sobre participació infantil

Al llarg de les diferents sessions realitzades pel grup d'experts sobre participació infantil convocat per la Secretaria d'Infància de la Generalitat de Catalunya han assistit les persones següents:

Com a persones expertes

- **Irene Balaguer.** Presidenta de l'Associació de Mestres Rosa Sensat. Directora de la revista *Infància: educar de 0 a 6 anys*. Professora del Departament d'Educació Infantil de la Facultat d'Educació de la Universitat de Vic.
- **Ferran Casas i Aznar.** Catedràtic de Psicologia Social Institut de Recerca sobre Qualitat de Vida de la Universitat de Girona.
- **Josefina Fernández i Barrera.** Professora Titular de Treball Social de la Universitat de Barcelona. Coordinadora del Grup de Recerca i Innovació en Treball Social (GRITS). Membre de la Junta d'UNICEF Catalunya.
- **Esteve-Ignasi Gay Costa.** Metge especialista en medicina preventiva i salut pública. Assessor en temes de promoció de la salut i desenvolupament comunitari. Tècnic de l'Oficina tècnica del Projecte Educatiu de Ciutat de l'Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat.
- **M. Flor Majado Freile.** Cap del Programa d'Acció Educativa de l'Institut Municipal d'Educació de Barcelona.
- **Dolors Navarro Pou.** Membre de l'Equip de Recerca sobre els drets dels infants i la seva qualitat de vida de la Universitat de Girona.
- **Anna Novella Càmara.** Professora del Departament de Teoria i Història de l'Educació de la Facultat de Pedagogia de la Universitat de Barcelona. Membre del Grup de Recerca en Educació Moral (GREM-UB).
- **Agnès Russiñol Amat.** Presidenta del Consell Nacional de la Joventut de Catalunya (CNJC).

Com a tècniques d'entitats participants

- **Paloma Herrera Pastor.** Tècnica d'Infància de l'Associació Diomira.
- **Clara Roca de Torres.** Tècnica de Programes del Consell Nacional de la Joventut de Catalunya (CNJC).

Com a organitzadors/coordinadors

- **Araceli Lázaro Aparicio.** Secretària de l'Observatori de Drets de la Infància (en representació de la Secretaria d'Infància).
- **Josep Maria Villena i Segura.** President de l'Associació Diomira (entitat encarregada de la coordinació del grup d'experts).

Referències bibliogràfiques i documentació

Aportacions dels participants al document de conclusions

Al llarg de les diferents sessions realitzades, així com per a la redacció del document final de conclusions elaborat pel grup d'experts en participació infantil, els participants han aportat la següent documentació:

Ajuntament de Barcelona. *Barcelona, ciutat amiga de la infància.* Programa municipal per a la infància i adolescència 2007-2010.

Associació Diomira. Llibres de síntesi de les I i II jornades d'infància i adolescència a Catalunya 2007 i 2008: *La Infància i l'adolescència a Catalunya. Reptes i realitats* i *Per un pacte per la infància i l'adolescència a Catalunya.*

Associació Diomira. *Temes Clau núm. 11. Participació, un dret, un repte.* Barcelona. 2009. *Temes Clau núm. 6. Per un pacte per la infància i l'adolescència a Catalunya.* Barcelona. 2007. *Temes Clau núm. 3. Infants i adolescents. Reptes i realitats a Catalunya..* Barcelona. 2007.

Casas, F., González, M., Montserrat, C., Navarro, D., Malo, S., Figuer, C. i Bertran, I. *Informe técnico sobre experiencias de participación social efectiva de niños, niñas y adolescentes (principalmente europeas).* 2008. Disponible en versió electrònica a: www.mepsyd.es/observatoriodeinfancia/documentos/2009-participacioninfantilene.pdf.

Fernández i Barrera, Josefina. *Els infants com a ciutadans.* Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, any 2005. Disponible en versió electrònica: www.tesisenxarxa.net/TDX-0113109-110853/

Gaitán, L. *Participació social dels infants i els adolescents.* Ponència marc de les jornades "Cap al Consell nacional de la infància i l'adolescència a Catalunya". Barcelona. 2009.

Institut d'Educació de Barcelona. Audiències públiques als nois i noies de Barcelona.

Lansdown, Gerison. *A Model for Action: The Children's Rights Development Unit. Promoting the Convention of the Rights of the Child in the United Kingdom:* Florença: UNICEF, Innocenti Studies, 1996.

Novella, A. *Una participació que s'ha de fer realitat, ja!* Quaderns d'acció social i ciutadania, 2, 51-53. 2008.

Document: El procés de creació del Consell Nacional de la Joventut de Catalunya (CNJC). Consell Nacional de la Joventut de Catalunya

Bibliografía sobre participació

Adelson, J. *El desarrollo de las ideas políticas en el adolescente.* Lecturas de psicología del niño, Vol. II, Madrid. Alianza, 1969.

Alfageme, E., Cantos, R. i Martínez, M. *De la participació al protagonismo infantil. Propuestas para la acción.* Madrid: Plataforma de Organizaciones de Infancia, 2003.

Associació Diomira. *La Infància i l'adolescència a Catalunya. Reptes i realitats. Llibre de síntesi de les I jornades de reflexió La infància i l'adolescència a Catalunya.* Barcelona. 2007.

Associació Diomira. *Per un pacte per la infància i l'adolescència a Catalunya. II Jornades Infància i Adolescència a Catalunya.* Barcelona. 2008.

Associació Diomira. *Revista Protagonistes, ja! Perspectiva de la infància i l'adolescència.* Barcelona. 2000-2009.

Bureau International Catholique de l'Enfance, BICE. *Crida mundial per a una nova mobilització a favor de la infància.* 20è aniversari de la Convenció de les Nacions Unides sobre els drets de l'infant. 2009.

Disponible en versió electrònica:

http://77.246.179.85/aa_upload/7dc10f2cdabf56575884fff9bafc49b5/crida.pdf

Casas, F. *Imputabilidad y responsabilidad de los niños como actores, desde la mirada de los adultos.* Anuario de Psicología Jurídica, 53, 55-71, 1993.

Casas, F. *Children's participation in European society. Proceedings of the Conference on Evolution of the role of children in family life: participation and negotiation.* Madrid, 1-3 December. Strasbourg. Council of Europe. 1994.

Casas, F. *La participación de los niños y niñas en la sociedad europea.* Infancia y Sociedad, 31/32, 37-49. 1995.

Casas, F. *Infancia: perspectivas psicosociales.* Barcelona: Paidós. 1998.

Casas, F. *Infància i participació en el marc de la ciutat. A Per una ciutat compromesa amb l'educació.* Ajuntament de Barcelona. VI. 1, 466-480, 1999.

Casas, F. *Políticas y servicios para la infancia en Europa.* Dins F. Casas i C. Gómez-Granell (comp.). *Infancia, Familia y Calidad de vida.* Barcelona: Instituto de infancia y mundo urbano (pp.3-22). 2002.

Casas, F. *La participación social de la infancia. Ventajas personales y beneficios colectivos. 4º Encuentro La Ciudad de los niños: Participación infantil. Participación ciudadana.* Del 23 al 25 de març, 2006. Madrid: Acción educativa. Disponible en versió electrònica:

<http://www.accioneducativa-mrp.org/ninos/nuevo/IVEncuentro.pdf>.

Casas, M. i Botella, J. *La democracia y sus retos en el siglo XXI. Elementos para la formación democrática de los jóvenes.* Barcelona: CISSPRAXIS, 2002.

Casas, F., González, M., Montserrat, C., Navarro, D., Malo, S., Figuer, C. i Bertran, I. *Informe técnico sobre experiencias de participación social efectiva de*

niños, niñas y adolescentes (principalmente europeas). 2008. Disponible en versió electrònica a:

<http://www.mepsyd.es/observatoriodeinfancia/documentos/2009-participacioninfantilene.pdf>.

Convenció de les Nacions Unides sobre els drets de l'infant. 1989.

Disponible en versió electrònica: <http://www2.ohchr.org/spanish/law/crc.htm>

Cots, J. *Los derechos humanos del niño*. A A. Marzal, *Derechos humanos del niño, de los trabajadores, de las minorías y complejidad del sujeto*. Barcelona: Bosch, 1999.

Cots, J. *El derecho a la participación de los niños*. Revista de Educación Social núm. 4. 2005.

Cots, J. *Los derechos humanos de las niñas y los niños*. Infancia: educar de 0 a 6 años, núm. 50, 1998, pàgs. 35-42.

Cots, J. *Un ombudsman para la infancia*. RTS: Revista de treball social, núm. 144, 1996, pàgs. 6-17.

Cots, J. *Responsabilitats de Catalunya davant la Convenció de les Nacions Unides sobre els drets de l'infant*. RTS: Revista de treball social, núm. 121, 1991, pàgs. 93-102.

Cots, J. *Una crida a favor de la infancia*. Pròleg del llibre digital *20 anys de Convenció: La infància al món. 2009 Vintè aniversari de la Convenció sobre els Drets de l'Infant*. Comissió de la Infància de Justícia i Pau i Bureau International Catholique de l'Enfance, BICE. Ajuntament de Barcelona. 2009.

Cussiánovich, A. i Márquez, A. M. *Hacia una participación protagónica de los niños, las niñas y adolescentes*. Lima, Save the Children Suècia, 2002.

Disponible en versió electrònica: <http://www.scslat.org/pdf/7s.zip>.

Departament d'Acció Social i Ciutadania Generalitat de Catalunya. *La infància, des d'una nova perspectiva de drets i d'atenció*. Quaderns d'Acció Social i Ciutadania Revista d'informació, anàlisi i investigacions socials. Núm. 2. 2008.

Fernández, J. *Els infants com a ciutadans*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, any 2005.

Disponible en versió electrònica: www.tesisenxarxa.net/TDX-0113109-110853/

Fernández, J. *Els infants com a ciutadans. Protagonistes, ja! Perspectives de la infància i de l'adolescència*. Adaptació text: Mònica Cobos, número 34, 26-28. Barcelona, 2006.

Fernández, J. *Els infants com a ciutadans: el seu espai en l'àmbit educatiu*. Barcelona Educació. Número 55, 13 -14. Barcelona, 2006.

Fernández, J. *Els infants: ciutadans participants*. RTS - Revista de Treball Social. Número 179, 47-56. 2006. Barcelona (ESPANYA)

Fernández, J. *La participació dels infants*, del llibre *Drets i responsabilitats d'infants i joves*. Escola d'estiu Rosa Sensat 2006. Rosa Sensat, Barcelona, pp. 35-44. 2007.

García, G. i Micco, S. *Hacia una teoría del preciudadano*. A Pizarro, C. i Palma, E. *Niñez y democracia*. Colombia: Ariel/Unicef, 1997.

Gaitán, A. *Protagonismo infantil. Un proceso social de organización, participación y expresión de niñas, niños y adolescentes*. Guatemala: Redd Barna, 1998.

Godoy, A. i Franco, P. *Cultura participativa y asociacionismo*. Madrid, Consejo de la Juventud de España, 2000.

Greenstein, F.I.: *Socialización política*. Enciclopedia Internacional de las Ciencias Sociales, Aguilar, Bilbao. 1977.

Hart, A. *La participación de los niños: de la participación simbólica a la participación auténtica*. Santa Fe de Bogotá, UNICEF TACRO, 1993.

Hart, A. *La Participación de los niños en el desarrollo sostenible*. Barcelona: UNICEF, P.A.U. Education, 2002.

Lansdown, G. *Taking Part. Children's participation in decision making*. Londres: Institut for Public Policy Research, 1995.

Lansdown, G. *A Model for Action: The Children's Rights Development Unit. Promoting the Convention of the Rights of the Child in the United Kingdom*. Florencia: UNICEF, Innocenti Studies, 1996.

Lansdown, G. *Promoting children's participation in democratic decision-making*. Florencia, UNICEF Innocenti Research Centre, 2001.

Ligero, J. A. i Martínez, M. *Los derechos políticos de la infancia desde la percepción adulta*. Madrid: Defensor del Menor de la Comunidad de Madrid, 2001.

Martínez, M. i Martínez, A. *Participación infantil en el tiempo libre. Reflexiones y experiencias: una mirada desde los adultos y la infancia*. Madrid, Plataforma de Organizaciones de Infancia, 2000.

Muñoz, C. *Vivir, Educar: desde la seducción, el amor y la pasión*. Centro de Investigaciones Pedagógicas de la Infancia, la Adolescencia y la Juventud. 2003. Disponible en versió electrònica: www.bcn-associacions.org/cipiaj.

Muñoz, C. *Pedagogía da Vida Cotidiana e Participação Cidadá*. Editora Cortez. Sao Paulo, 2004.

Naval, C. (Ed.). *Participar en la sociedad civil*. Pamplona: Ediciones Universidad de Navarra (EUNSA), 2002.

Novella, A. *Una participació que s'ha de fer realitat, ja!* Quaderns d'acció social i ciutadana, 2, 51-53. 2008.

Novella, A. *La participació social de la infància a la ciutat: Estudi sobre l'experiència de l'Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat*. Tesis doctoral. Universitat de Barcelona. 2005.
Disponible en versió electrònica: www.tesisenxarxa.net/TDX-0125107-102247/

Novella, A. *Los consejos infantiles*. A Merino, A. i Plana, J. (coord.). *La ciudad educativa. Aportaciones para una política educativa*. Barcelona, 2008. Del Serbal. p. 255-274

Novella, A. *Los consejos infantiles: oportunidades y retos de la participación infantil en la ciudad.* A Soriano, E. (coord.). Educar para la ciudadanía intercultural y democrática. La Muralla. Madrid, 2008. p. 227-256.

Parlament de Catalunya. *Resolució 194/III de 7 de març de 1991 sobre els drets de la infància.*

Projecte de llei dels drets i les oportunitats de la infància i l'adolescència.

Disponible en versió electrònica:

http://www.gencat.cat/benestar/pdf/projecte_llei_infancia.pdf

Tonucci, F. *La ciudad de los niños: un modo nuevo de pensar la ciudad.* Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1998.

Touraine, A. *¿Cómo salir del liberalismo?.* Barcelona: Ed. Paidós Ibérica, 1999.

Trilla, J. i Novella, A. *Educación y participación social de la infancia.* Revista Iberoamericana. Nº 26. Monográfico: Sociedad educadora. Maig-agost 2001. Organización de Estados Iberoamericanos.

Disponible en versió electrònica:

www.campus-oei.org/revista/rie26a07.PDF. 21/10/2004.

Vallvé, C. *Eines per a la participació ciutadana. Disseny de la formació per als professionals en participació ciutadana.* Papers de Participació Ciutadana, 13, 2004.

VV.AA. Encuentros de intercambio sobre participación infantil. Madrid, 16 y 17 de maig de 1998. - Madrid, Consejo de la Juventud de España, Área de Infancia, 1998.

Disponible en versió electrònica:

[www.cje.org/actividades.nsf/ef2e05c02233e9fdc125692b00480008/c8abb3b6670820f6c1256ae8002e30ee/\\$FILE/infancia.pdf](http://www.cje.org/actividades.nsf/ef2e05c02233e9fdc125692b00480008/c8abb3b6670820f6c1256ae8002e30ee/$FILE/infancia.pdf)

VV.AA. *Participando que es gerundio. Pautas educativas para trabajar la participación infantil.* Madrid, Consejo de la Juventud de España, 1999.

Disponible en versió electrònica:

[www.cje.org/publicaciones.nsf/ef2e05c02233e9fdc125692b00480008/639c37708ff0ecd7c1256a25003c6a37/\\$FILE/infantil.pdf](http://www.cje.org/publicaciones.nsf/ef2e05c02233e9fdc125692b00480008/639c37708ff0ecd7c1256a25003c6a37/$FILE/infantil.pdf)

Verhellen, E. *Evolución y desarrollo histórico del papel de los niños y las niñas en la vida familiar: participación y negociación.* Actas recogidas en la revista *Infancia y Sociedad*, 31-32, 50-71, 1994.

Verhellen, E. *La Convención sobre los derechos del niño. Trasfondo, motivos, estrategias, temas principales.* Amberes/Apeldoorn. Garant. (Versió castellana coordinada per Ferran Casas i Marta Sadurní), 2002.